

У ПОШУКАХ «ЦЭЛАСНАГА ВОБЛІКУ» ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА: НЕКАЛЬКІ УКРАЇНСКІХ АСПЕКТАЎ ВЫМЯРЭННЯ ТВОРЧАЙ АСОБЫ

Вацлаў Ластоўскі (1883–1938) – адзін з апосталаў беларускага адраджэння першай трэці XX ст. Сёння новае перажыванне, адчуванне тагачаснай атмасферы абавязвае даследчыкаў як да ўсебаковага асэнсавання адметнасцей уласна нацыянальных працэсаў, так і да высвятлення пытанняў шырэйшага сацыякультурнага міжнацыянальнага кантэксту. Гісторыя нацыянальнай літаратуры, што стваралася на мяжы XIX і XX стст., пачынае ўспрымацца як неад’емны элемент гісторыі цывілізацыі. У гэты перыяд фарміраваліся цывілізацыйная мадэль творчасці, навейшыя тэхнікі эстэтыка-мастацкіх здзяйсненняў прыгожага пісьменства. Паводле выказвання Івана Франка, не толькі тытана пісьменніцкай працы, але і даследчыка ўсіх форм інтэлектуальнага жыцця канца XIX – пачатку XX ст., надыходзіў час «цілковитого чоловіка» – час цэласнай асобы.

Паказальна, што пачатак XX ст. прынёс актывізацыю ўкраінска-беларускіх літаратурных дачыненняў. Праблема нацыянальнага адраджэння народаў-суседзяў – украінцаў і беларусаў – вырашалася з пазіцый «сумеснага лёсу», «падобнай гісторыі».

Аналіз гэтага вельмі ярскавага перыяду літаратурнага ўзаемадзеяння ажыццёўлены намі раней¹. Сённяшні зварот да высвятлення ўкраінскага кампанента ў творчай і навуковай дзейнасці Вацлава Ластоўскага абумоўлены тым, што ні ў беларускім, ні ва ўкраінскім літаратуразнаўстве асобнага даследавання «Вацлаў Ластоўскі і Украіна» не існуе. Наша публікацыя

¹ Кабржыцкая Т. В., Рагойша В. П. Украінская літаратура і ўкраінска-беларуская літаратурная ўзаемасувязь : вучэб. дапам. : у 3 ч. Мінск, 2012–2016. Ч. 2 : XIX – пачатак XX ст. / пад рэд. В. П. Рагойшы. 2015.

пабудавана на дадатковым фактаграфічным матэрыяле. Многія факты кантактных сувязей беларускага пісьменніка з украінскімі дзеячамі культуры раскрываюцца ўпершыню, іншыя, што ўжо ўведзены ў навуковы ўжытак, падаюцца з новымі ўдакладненнямі і адпаведнымі культуралагічнымі каментарыямі.

Як вучоны Вацлаў Ластоўскі гучна заявіў пра сябе кнігай «Гісторыя беларускай літаратуры». І хоць тэкст гэтай працы быў апублікаваны без навуковых спасылак і меў у пэўнай ступені кампілятыўны характар, «Гісторыя...» Ластоўскага атрымала шмат гарачых прыхільнікаў. Найперш зацікаўленага чытача ўзяў у палон выразны канцэптуальны падыход аўтара да нацыянальнага мінулага ўласнага народа. І сёння праца цэніцца за тое, што ў ёй па-наватарску рабіўся акцэнт на беларускім характары ВКЛ, на станаўленні беларускай дзяржаўнасці. Даследаванне Ластоўскага, нягледзячы на яго папулярызатарскую накіраванасць, адрасаванасць шырокаму колу чытачоў, і сучаснымі даследчыкамі характарызуецца як «досыць дасканаласць» (А. Грыцкевіч).

Падобны погляд на працу Ластоўскага выказаў яшчэ ў 1910 г. украінскі гісторык Восіп Гермайзе (1892–1937). У біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» пазначана наступнае: «Кароткая гісторыя Беларусі». Вільня, 1910 / Пад псеўд. Власт. Рэц.: Гермайзе О. // Укр. хата, 1910, № 10¹. Язэп Янушкевіч у манаграфічным аглядзе творчасці Ластоўскага, змешчаным у акадэмічным выданні «Гісторыя беларускай літаратуры», звяртаецца да вызначэння месца «Кароткай гісторыі Беларусі» ў тагачасным літаратурным працэсе², аднак думка ўкраінцаў адносна «Гісторыі...» даследчыкам не ўлічана. Восіп Гермайзе – адзін з паплекнікаў Сяргея Палуяна, сябар гэтага славутага беларускага літаратара. Мяркуем, што менавіта пад уплывам Палуяна Гермайзе звярнуўся да беларусікі, зацікаўленасць якой працягваў выяўляць да канца свайго жыцця. Хутчэй за ўсё, і з кнігай Ластоўскага яго пазнаёміў Палуян.

У 1930-я гг. паводле сфабрыкаваных абвінавачванняў і Восіп Гермайзе, і Вацлаў Ластоўскі становяцца адпаведна «членамі» антысавецкіх міфічных «Саюза вызвалення Украіны» і «Саюза вызвалення Беларусі». Яны трапляюць у сітуацыю трагічнага тыпалагічнага падабенства, што пазней атрымае назву «Расстралянае Адраджэнне».

¹ Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. / рэдкал.: І. Э. Багдановіч [і інш.]. Мінск, 1992–1995. Т. 4 / пад рэд. А. І. Мальдзіса. 1994. С. 17.

² Янушкевіч Я. Я. Вацлаў Ластоўскі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Мінск, 1999–2003. Т. 1. 1999. С. 427–447.

Тэкст рэцэнзіі ўкраінскага даследчыка – з выяўленнем значнасці зробленага Ластоўскім як гісторыкам – выключна паказальны. Паколькі ж з часу сваёй першапублікацыі гэта рэцэнзія нідзе (ні ў Беларусі, ні ва Украіне) не перадрукоўвалася, лічым мэтазгодным падаць яе цалкам.

«Осип Гермайзе. Власт. Кароткая гісторыя Беларусі.

Без знання минулага не можна свідомо ставіцца да проявіў сучаснага – це загалновідома істина, з якою тепер ніхто не будзе сперечатись. Для свідомых білорусів вжэ давно потреба пiдвести рахунки своёй історыі, подивитись на жытця білоруськаго народу з аб'ектыўна-історычнаго погляду, стала неабходною потребою. Добродій Власт пішов на зустрiч цим бажанням і тому його праця, навіць не дивлячысь на її якасьць, можна тiльки вітати, хоч би як першу спробу абняти все минуле жытця Білорусі. Але треба зауважыти, що і якасьць його кнiжкы бездоганна. Даючы повный по можливості фактычний матэрыял історыі Білорусі, добродій Власт зумів гарно асьвітлыі яго, дати чымало влучных, хоч і коротеньких, характэрыстык выдатнішых перыюдів і схематычна паказаі, як змагаўся білоруськiй народ за свою нацiональнасьць, як упав, занедбаны і своімі кращымі синамі, і як ізноў пiдняўся, щоб збудуваі сабi краще жытця, щоб здобуі право на свiй нацiональний развiток.

Всю історыю Білорусі аўтор паділяе на п'ять перыюдів. Першы перыюд – це свiтла сторiнка в жытці білорусів, перыюд самостійнасьці і незалежнасьці. У цей перыюд Білорусь мае своіх князів, які керуюць землею, але змагання з могутнім Кiевом прымусуе іх втэкти в Лiтву, потiм зноў вернуіся і папаі зрештою пiд владу новай державы – Лiтвы. З цьюго пачынаецься другі перыюд білоруськай історыі – лiтовска-руськiй, в якім білорусы, пiдпавшы пiд палiтычну владу лiтовців, держуть цых останніх пiд владою культурною. Білоруська мова стае урядовою моваю. Нею пишуть офіцiйні декреты, іі ж вживають при дворі. З кiнцем другога перыюду, пiсля смерці Вітовта, пачынаецься вікове бiдування білорусів. Білорусь стае “лакомим кусочком”, на якім заздрысно дивляіся сусiды, спершу Польша, а за нею і Москва. До цьюго ще прылучаюіся внутрiшні беспарядкы – релігiйні суперечкы лiтовска-руськiх бояр, частына з якіх прыіняла католицтво і тым прыдбала сабi деякі прывілеі у католицькаго уряду Польші. Велікiй релігiйный рух XVI ст. – реформацiя, якім захопыв усю Захiдну Еўропу, не перейшов повз землі лiтовска-руськай державы і мав гарный вплив на актывнiсь нацiональнай боротьбы з полякамі, які пачалы вжэ робыі заходы до спольщэння краіны.

“Рух цей, – каже Власт, – прымусував людзей пильнiше дывііся у жытця, братыся до науки і шырэння прасвiты, а разам з тым будыв і нацiональнi думкы”. І не дивлячысь на такую сілу реформацiйнаго руху, білорусы дiждалыся

так званої Люблінської унії. Увесь четвертий, передостанній період можна схарактеризувати як передсмертну агонію Білорусі. Люблінська унія зробила те, що процес спольщення вищих верств народу почав іти дуже інтенсивно. Народ, аби зберегти свою національність і віру, почав злучатись у братства, і вони деякий час уявляють з себе міцні національні фортеці, але занадто тяжко було змагатись з єзуїтами і католицьким урядом. І релігійна Брестська унія ще збільшила процес полонізації. Народ кинувся до козацьких повстанців, які в цей час панували на Україні. Антін Небаба збирає селян та міщан, озброює їх і приєднується до Богдана Хмельницького.

Відомо, чим скінчилось це повстання. Білорусь спинилась у повній владі Польщі, потім з поділом Польщі перейшла під владу Росії, і її становище змінилось тільки тим, що замість спольщення почалось русифікаторство.

Це коротенький зміст “Гісторыі...”.

Із історії рідного краю, повної такого глибокого трагізму, Власт робить дуже оптимістичний, бадьорий висновок: “Білоруський народ прокинеться від віковичного сну і сам піде за культурними здобутками, сам збудує собі кращу долю і сяде в сім’ї слов’янській як рідний і рівний брат”.

Дешева ціна дасть можливість поширитись книзі не тільки серед білоруського, але і серед українського громадянства, бо свідомий українець знайде в ній багато чого цікавого і повчального»¹.

Беларусіка В. Гермайзе налічвае дзясяткі прац гістарычнага, культуралагічнага, літаратуразнаўчага характару. Засяродзімся на першых кроках Гермайзе на беларузнаўчай сцяжыне. У часопісе «Українська хата» были надрукаваны яго змястоўныя нататкі пра «Беларускі каляндар “Нашай Нівы” на 1911 год»². Крытык, у прыватнасці, высока ацэньваючы тыя раздзелы календара, матэрыял якіх скіраваны на паляпшэнне практычнай дзейнасці беларуса-вяскоўца, выказвае шкадаванне, што складальнікі мала ўвагі надалі пытанням развіцця беларускага прыгожага пісьменства. Ён заўважае: «Можна было б падати хоч коротенькі біографіікі білоруських “песняроў”». Торік була ўміщена така стаття, і відсутність її тепер являється кроком назад. Потім ще один закид! Чом не предовженна білоруська бібліографія? В торішньому календарі вона була доведена до XIX ст. і припинена завдяки браку місця. Чого ж не скінчили її, тим більше що вона була б цікава не тільки для простих верств народу, але й для інтелігенції»³.

¹ Гермайзе О. Власт. Кароткая гісторыя Беларусі з 40 малюнкамі. Вільня, 1910 // Укр. хата. 1910. № 10. С. 62–63.

² Гермайзе О. Беларускі каляндар «Нашай Нівы» на 1911 год. Вільня, 1911 // Укр. хата. 1911. № 1. С. 64.

³ Там жа.

Найбольшай дакладнасцю, прафесійнасцю, шырынёй аналізу вызначаецца рэцэнзія Гермайзе на зборнік вершаў Якуба Коласа «Песні жальбы», апублікаваная ў тым жа нумары часопіса «Украінська хата». Прааналізаваўшы кожны з пяці раздзелаў зборніка, Гермайзе даў яму ў цэлым высокую ацэнку. Пры гэтым крытык падкрэсліў, што творы большасці беларускіх паэтаў – «патрыятычныя творы», а муза ці не кожнага беларускага паэта «апяваець няволлю, апяваець нядоллю і грыміць свабодна, што жыве край родны». Што датычыць менавіта творчай манеры Якуба Коласа, то «його пісні не маюць у сабе вайовничых элементаў, яго муза – не муза “мести и печали”. Колас не обурюється, він тільки сумує, але, сумуючи, він певно знае, що його брати “усё ж такі хоць некалі, але праўды дапытаюцца”»¹.

У гэтым жа, аглядным па сваёй сутнасці, матэрыяле Гермайзе піша і пра Ластоўскага-Власта як аўтара мастацкіх твораў, ставячы яго побач з М. Багдановічам: «Гарнім прыкладом високай, так званой чыстоі, поезіі могуць быць творы Власта, Максима Богдановіча і інш.»². Публікацыя Гермайзе заканчваецца публіцыстычным пасагам:

«Хочецься промовити разом з автором:

<...> Быць не можа,
Каб не грэла цёпла сонца.
Блісне свет і к нам ў аконца!»³.

Прафесійны аналіз, прапаганда літаратурных здабыткаў адраджэнцкай Беларусі, як бачна, суправаджаліся ва Украіне выразным аптымістычным акампанеентам.

Характэрнай адзнакай украінска-беларускіх літаратурных стасункаў пачатку ХХ ст. з’яўлялася цесная сувязь паміж усходнеўкраінскім і заходнеўкраінскім друкам. Супольную зацікаўленасць беларускай выяўляла перыёдыка Кіеўшчыны і Львоўшчыны. Пра беларускую літаратуру пісалі не толькі ўкраінскамоўныя выданні, але і тыя, што выходзілі на ўкраінскіх землях на польскай мове. Так, тэму адраджэння Беларусі актыўна распрацоўвалі кіеўскія «Рада», «Украінська хата», «Przegląd Krajowy». Нямала беларусазнаўчых допісаў змяшчаў і львоўскі «Руслан». У прыватнасці, калі ў «Нашай Ніве» пачалі друкавацца допісы пад сталай рубрыкай «Лісты з Украіны», «Руслан» перадрукоўваў іх, суправаджаючы цікавымі рэдактарскімі заўвагамі (1909. № 77, 85, 115). Пад подпісам «Рэдакцыя» «Руслан» адзначаў: «Добре было б, шоб і украінці пазнаёміліся бліжчэ з білорускім

¹ Гермайзе О. Якуб Колас. «Песні жальбы». Вільня, 1910 // Укр. хата. 1911. № 9. С. 61–62.

² Там жа. С. 62.

³ Там жа.

видавництвом, а годилося б тажож кнігарні Науковаго товариства у Львові выписувати сі видання, щоб і тутейшы русіні знаіоміліся з білоруськім рухом»¹.

«Руслан» амаль рэгулярна інфармаваў пра ўсе ўкраінскія матэрыялы, якія з'яўляліся на старонках беларускай перыёдыкі, у прыватнасці адгукваўся на беларускамоўныя пераклады асобных навел Васіля Стафаніка. Не абмінуў увагай часопіс і імя Вацлава Ластоўскага. Адзін з «русланаўскіх» матэрыялаў, прысвечаных Ластоўскаму, з'яўляецца, па сутнасці, люстэркавай рэакцыяй на беларусазнаўчыя матэрыялы з выдання «Украінська хата», аўтарства якіх належыць В. Гермайзе і якія разгледжаны намі вышэй².

У сувязі з заяўленай тэмай узнікае пытанне: ці перакладаліся ў той час творы Ластоўскага на ўкраінскую мову? Біябібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменнікі» не дае на гэта пытанне адказу, не змяшчае ніякай інфармацыі. Нам удалося знайсці апублікаваны ў «Руслане» пераклад твора Ластоўскага «Разбойнік». Літаратурнае апрацаванне легенды, як пазначана, месціць «цікавыя аповед пра палачан з часоў полацкай зямлі крывіцкага перыяду»³. Пераклад захоўвае і аўтарскія лірычныя адступленні, паказальныя для арыгінала. Прыкладзём урывак з украінскамоўнага «Разбойніка», які выдатна характарызуе як добры ўзровень мастацкага ўзнаўлення беларускага тэксту, так і тагачасныя праблемы перакладу.

У Ластоўскага: «Дзіўны ты, скаже народны, вольны ты птаху! Ты ўміг пралітаеш ад сучаснасці да мінулых вякоў... Ты мёртвыя камяні ажыўляеш і кладзеш ім у вусны думы свае, павяраеш ім скрытыя надзеі і жаданні... Не для цябе, скаже народны, тораны шляхі, дзеланы межы! Не знаеш ты вострага зубу ўсёпажыраючага часу, ані згладжываючага цалунку смерці. Ты мёртвае ажыўляеш, забывае ўваскрашаеш і волен тварыць дзівы. А калі дзе смерцю ўсне дух народны, там ты камяні ажыўляеш, і адараеш іх прарочым голасам, і кажаш ім ісці будзіці пабітых на духу, мерцвякоў хадзячых...»⁴.

Украінскі пераклад урыўка: «Дивний ти, народний перекаже, вольний ти птаху! Ти на хвилю прілітаеш від сучасного до минулого віків... Не знаеш ти острого зуба всепожиряючого часу, ні нищівного поцілунку смерті... А коли смертю засне народний дух, там ти каміння оживляєш, і обдаровуеш їх пророчим голосом, і кажеш їм іти будити прибитих на душі, ходячих мертв'яків...»⁵.

¹ Руслан. 1909. № 77. С. 4.

² Там жа. 1910. № 218. С. 3.

³ Там жа. 1913. № 284. С. 2.

⁴ Ластоўскі В. Выбраныя творы. Мінск, 1997. С. 146.

⁵ Руслан. 1913. № 284. С. 3.

Заўважым, што беларускі пераклад у першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. знаходзіўся ў стане свайго станаўлення, у той час як украінскі меў ужо значныя поспехі, шмат замежных еўрапейскіх аўтараў яшчэ на працягу ХІХ ст. пачалі атрымліваць новую, украінскую прапіску. На жаль, імя перакладчыка «Разбойніка» ў выданні не пазначана, зрэшты, публікацыя творчага перастварэння беларускага арыгінала дае падставы для тыпалагічнага абагульнення перакладазнаўчых высноў. «Украінскі Ластоўскі» засведчыў і станоўчае ў тэхніцы ўкраінскага перакладу, і такія адмоўныя моманты, як літаралізм ці адвольнасць у перадачы пасобных рэалій арыгінальнага тэксту. Аднак нельга не прызнаць, што ў выпадку з Ластоўскім асноўная думка, ідэйная насычанасць літаратурнай версіі народнай легенды, спецыфіка мастацкага мыслення беларускага творцы перададзены паспяхова.

Такім чынам, і праз асобу Вацлава Ластоўскага ўкраінскія чытачы далучаліся да выразна дэмакратычнай скіраванасці новай беларускай літаратуры, да багацця яе выяўленчых сродкаў і форм. Беларускі нацыянальна-вызваленчы пафас успрымаўся на ўкраінскіх землях і праз полацка-крывіцкую канцэпцыю беларускай дзяржаўнасці, якую актыўна распрацоўваў Власт...

Звернемся да адваротнай плыні кантактных сувязей – да зацікаўленасці Ластоўскага Украінай. Вядома, што Ластоўскі ў 1909 г. стаў адказным сакратаром «Нашай Нівы». Як паказвае само выданне, менавіта з гэтага часу тэма Украіны арганічна ўпісалася ў творчую стратэгію першага беларускага штотыднёвіка.

Рэалізацыя кантактаў адбывалася найперш дзякуючы пасрэдніцкай місіі Сяргея Палуяна. Ва Украіну Палуян прыехаў увосень 1908 г. Праз год ён выехаў на некалькі месяцаў на радзіму, быў у гушчы культурна-літаратурнага жыцця «нашаніўцаў», а потым ізноў вярнуўся ў Кіеў. «Тут у вас багатая культура, – гаварыў ён сябрам-украінцам. – Перайму яе і павязу да сваіх».

Рупарамі ўкраінскага адраджэнства пасля падзей 1905 г. сталі цэнтральныя кіеўскія выданні «Рада» (1906–1914) і «Украінська хата» (1909–1914). Паказальна, што Палуян супрацоўнічаў і з першым, і з другім. Менавіта газета «Рада», часопіс «Украінська хата» ажыццяўлялі ўкраінска-беларускія кантакты ў найбольш выразнай канкрэтыцы: друкаваліся інфармацыйныя допісы пра беларускае адраджэнне, шырэішыя агляды культурна-літаратурных працэсаў, змяшчаліся пераклады беларускіх аўтараў. І менавіта гэтыя выданні былі шырока адкрыты для беларускі, з імі наладжвала сувязь «Наша Ніва».

Характэрна, што пісьменства ўкраінцаў і беларусаў, народаў, што не мелі сваёй дзяржаўнасці, мова якіх ва ўмовах імперскай Расіі знаходзілася пад забаронай, вызначалася падобнымі адметнасцямі развіцця. У адрозненне, скажам, ад польскай літаратуры ХІХ ст., якая поўнілася ўсхваленнем

магутнасці сваёй колішняй дзяржавы, нацыянальна-вызваленчыя імкненні ўкраінскага пісьменства выяўляліся праз тэму служэння інтэлігенцыі народу: гучаў заклік да так званай «сплаты доўгу». «Менавіта гістарычныя абставіны грамадскага жыцця народа прымусалі ўкраінскую літаратуру – магчыма, у большай ступені, чым літаратуры дзяржаўных нацый, – ісці шляхам сацыяльнай крытыкі і нацыянальнага выхавання»¹. У такой жа сітуацыі знаходзіліся і беларускія пісьменнікі.

Сённяшняя навука адкінула афіцыйную савецкую трактоўку «Нашай Нівы» з абвінавачваннямі яе ў «буржуазнасці» і «нацдэмаўшчыне». Неаспрэчныя заслугі «Нашай Нівы» – выхаванне ў чытачоў грамадзянскай і нацыянальнай вартаснасці, павышэнне агульнага ўзроўню культуры (адукацыйны пласт: вядзенне гаспадаркі, школа, бібліятэкі, тэатральныя выставы і інш.), актывізацыя развіцця прыгожага пісьменства, станаўленне літаратурнай крытыкі і публіцыстыкі. Прызнанне вялікага ўкладу «Нашай Нівы» ў развіццё беларускай культуры засведчана і ажыццяўленнем у апошні час факсімільнага перавыдання ўсіх яе нумароў.

Падобны лёс напаткаў і згаданыя кіеўскія выданні. Падшыўкі газеты «Рада», часопіса «Українська хата» да апошніх дзесяцігоддзяў XX ст. надзейна захоўваліся ў спецфондах. Агульнае ў іх ацэнцы – гэта выданні «нацыяналістычнага», ці «ліберальна-буржуазнага», кірунку. На мяжы XX і XXI стст. ва Украіне пачаў здзяйсняцца шырокамаштабны і аб'ектыўны перагляд падобнага роду клішэ. Як слухна лічаць некаторыя аўтарытэты ўкраінскія пісьменнікі, названыя выданні ў перыяд бездзяржаўнасці «дапамагалі ратаваць інтэлект нацыі» (Алесь Ганчар).

Паколькі ў Беларусі чытачы яшчэ слаба азнаёмы з новымі падыходамі да асэнсавання гісторыі ўкраінскай журналістыкі, а менавіта тых выданняў, што спрыялі станаўленню беларускай прэсы, ахарактарызуем іх месца ў нацыянальна-вызваленчым руху пачатку XX ст., звярнуўшыся да вызначэння як агульнага, так і адметна адрознага, што мела месца ў функцыянаванні газеты «Рада» і часопіса «Українська хата».

Галоўнае ў ахарактарыстыцы газеты «Рада» тое, што яна ўяўляла сабой орган народніцкай крытыкі, у неанародніцкім кірунку развіваючы ідэалогію арганізацыі «Просвіта». Адзіная на той час штотдзённая ўкраінскамоўная газета імкнулася асвятляць такія тэмы, як федэрацыя і аўтаномія, адукацыя і права на родную мову, зямельнае пытанне і жыццё вёскі, эканоміка, земскія праблемы, царкоўныя справы, выбары, дзейнасць думы і інш. У сучаснай ўкраінскай журналістыцы «Рада» ахарактарызуецца наступным чынам. Не

¹ Федченко П. М. Літаратура 60–90 рокаў // Історія української літератури XIX ст. : у 2 кн. / за ред. М. Г. Жулинського. Київ, 2006. Кн. 2. С. 18.

заяўляючы выразна сваю палітычную платформу як з цензурных меркаванняў, так і па прычыне арыентацыі найперш на праграму «дробных, малых спраў», газета пры гэтым актыўна і паслядоўна выконвала культуралагічную місію. Прыярытэтнай для яе была абарона роднага пісьменства з яго стаўкай на побытава-этнаграфічны рэалізм, на выразны нацыянальны каларыт, што выяўляўся праз фальклор, на абарону сялянства як носьбіта народных маральных каштоўнасцей.

У пачатку XX ст. найбольш радыкальна настроеныя колы нацыянальнай інтэлігенцыі лічылі, што этнасамазахаваанне, на якое скіроўвалі сваю дзейнасць украінскія народнікі яшчэ ў XIX ст. і як працяг – выдаўцы газеты «Рада», становілася анахранізмам, паколькі «млявае хатняе культурніцтва» не выводзіла народ на шырокі тракт агульнаеўрапейскіх пошукаў у галінах мастацтва, літаратуры, культуры, а было па-ранейшаму сарыентавана на «хутаранскае асветніцтва». Народніцтва, дэмакратычнае ў сваёй сацыяльна-палітычнай скіраванасці, успрымалася як тормаз на шляху да прагрэсу, калі адмаўляла мастакам у праве на пошукі, эксперыменты, якія напоўніцу характарызавалі замежную заходнееўрапейскую творчую атмасферу.

У аснову пазіцый выдання «Украінська хата» лягла філасофія абнаўлення нацыянальнага мастацкага пісьма на палітычным, эстэтычным, моўным, жанравым узроўнях, у галіне выяўленчых сродкаў. На першае месца навейшая «хацянская» крытыка пачатку XX ст. выносіла інтарэсы не вёскі, пралетарыяту, буржуазіі ці інтэлігенцыі, а «ўсёй нацыі». Нацыя, як і культура, на думку тэарэтыкаў часопіса, патрабавала моцных асоб, правадыроў, якія маглі б кансалідаваць яе, узначаліць у барацьбе за лепшую будучыню, выпрацаваць палітычную тэорыю. Паказальна, што ідэю разбудовы нацыі і нацыянальнай культуры «хацяне» звязвалі з філасофіяй Ніцшэ і лічылі, што задача мастацтва – выхаванне індывідуальнасці, чалавечай адзінкі, якая пазней змагла б змяніць жыццё грамадства.

Паміж «раджанамі» і «хацянсамі» выбухнуў востры дыялог, які меў працяг і ў наступныя дзесяцігоддзі, у 20–30-я гг. XX ст., – паміж прадстаўнікамі пісьменніцкага левага і правага франтоў. За «раджанамі» былі памяркоўнасць, талерантнасць пазіцый папярэднікаў-народнікаў. «Украінська хата» заявіла пра сябе як «штомесячнік маладых сіл», што імкнуцца заняць «выразна радыкальныя пазіцыі». У палемічным дыскурсе нарадзіўся асобны тэрмін «хацянства». У яго ўкладаўся ідэалагічны змест, які пад пяром апанентаў і крытыкаў часопіса доўгі час атрымліваў палітычна, этычна, эстэтычна негатыўныя ацэнкі.

Сучасны, вывераны развіццём гісторыі і прафесійнай аб'ектыўнасцю, падыход да часопіса падаецца ў некалькіх салідных навуковых выданнях. Так, А. Жывотка ў вучэбным дапаможніку «Історія украінскай прэсы»

адзначае наступнае: «хацяне» патрабавалі ад грамадства «пакончыць з украінафільскім лібералізмам, прыстасаванствам, спадзяваннем на чужыя сілы... Ідэал “хацян” – барацьба ў кірунку сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення. Іх светапоглядная канцэпцыя: адраджэнне Украіны праз сінтэз сацыялізма з індывідуалізмам»¹. С. Паўлычка ў грунтоўным даследаванні «Тэорыя літаратуры» вылучае асобным раздзелам праблему «“Украінська хата” як этап у модернізацыі культуры». Даследчыца пераконліва паказвае: найбольшую рацыю «хацяне» мелі, калі аспрэчвалі культурніцкі ўтылітарызм, культ практычнага розуму. Бо менавіта гэтыя пастулаты адмаўлялі мастаку ў яго праве на пачуццёвасць, інстынкт, інтуітыўнізм, містычнасць, несвядомасць творчага працэсу, на выяўленне прыватнага «я», на мадэрнізацыю эстэтычнай думкі, на выпрацоўку новых крытэрыяў мастацтва. Аднак, як заўважае С. Паўлычка, натхнёныя ніцшэанскім антыўтылітарызмам «тэарэтыкі “Хаты” трапілі ў чарговую пастку вузкатэндэнцыйнасці»: украінцы паўставалі супраць украінцаў².

Іншыя сучасныя даследчыкі выказваюць кампрамісны погляд, трактуючы палеміку паміж выдаўцамі, рэдактарамі газеты «Рада» і часопіса «Украінська хата» як супрацьстаянне палярных ідэалогій у межах штодзённага дыскурсу, як традыцыйны і спрадвечны канфлікт бацькоў і дзяцей. Так, паводле А. Кобынец, палеміка паміж «раджанамі» і «хацянямі» была абумоўлена найперш звычайнай канкурэнцыяй. Палярнасць поглядаў, крытычныя выпадкі, «калючкі» з боку больш вопытнай газеты «Рада» на адрас маладых «хацян» мелі нават пазітыўныя вынікі, што адбілася на якасці і самога штомесячніка, і газетнага выдання³.

Паказальны і той факт, што некаторыя «раджане» з цягам часу пачалі супрацоўнічаць з часопісам «Украінська хата». Сярод іх і добра вядомы ў нас Дзмітро Дарашэнка, аўтар знакамітага даследавання «Нацыянальнае адраджэнне Беларусі» (1908), і выдатны празаік Уладзімір Віннічэнка, і многія іншыя. Усіх іх яднала агульная барацьба за адзіную ўкраінскую літаратуру пад сцягам нацыянальнага вызвалення Украіны.

У храналагічным зрэзе ўзнікла ўвага да раскрыцця «нашаніўскай» атмасферы дыскусій, творчых спрэчак адносна шляхоў развіцця роднай культуры. У беларускае літаратуразнаўства савецкага часу было ўведзена паняцце «дзвюхпалатнасці» газеты «Наша Ніва». Лічылася, што дэмакратычная част-

¹ Животко А. Історія української песні : навч. посібник. Київ, 1999. С. 217.

² Павличко С. Теорія літаратуры. Київ, 2002. С. 140.

³ Кобынец А. Полеміка «раджан» та «хатян»: протистояння полярных ідэалогій у межах шоденнага дыскурсу // Наук. зап. ін-ту журналістыкі / КНУ ім. Т. Шевченко ; за ред. В. В. Різуна. Т. 26. Київ, 2007. С. 52–55.

ка рэдакцыі выдання заклікала чытачоў да збору фальклору, даследчыцкай этнаграфічнай працы, ухваляла арганізаваныя выставы – вечарыны, якія ладзілі самадзейныя акцёры з выкананнем беларускіх песень і танцаў. Іншая ж частка, «адарваная ад народа», выяўляла «дэкадэнтскія настроі». У найноўшых даследаваннях гісторыі беларускай літаратуры бачны аналагічны ўкраінскаму кампрамісны падыход да ацэнкі рознапалярнасці поглядаў на задачы выдання. Прадстаўнікі кожнага з бакоў вялі змаганне за абсалютызаванне «адзіна правільнай праграмы». Як піша М. Мушыньскі, «“нашаніўцы” ў завостранай форме палемікі “ўзбуйнялі” балявыя кропкі развіцця нацыянальнай літаратуры»¹, адстойваючы іманентнае права мастацтва на пошукі ў галіне эстэтыкі, формы і інш.

Можна меркаваць, што арганізаваныя «Нашай Нівай» праблемныя выступленні 1913 г. «Сплаванне доўгу» і «Аб чым плача песня наша?» з’явіліся ў друку не толькі пад уплывам унутраных нацыянальных працэсаў, але і ў выніку трымання В. Ластоўскім рукі на пульсе ўкраінскага творчага жыцця. Праяўленні адзначанага «рознагалосся» тыпалагічна блізкія да разгледжаных намі дамінантных канцэпцый рознага бачання шляхоў развіцця нацыянальнай літаратуры, што былі зафіксаваны на старонках тагачаснай украінскай перыёдыкі.

Сённяшняя літаратуразнаўчая думка прыходзіць да наступных высноў. Усе згаданыя рухі мелі для маладых нацыянальных літаратур каласальнае прагрэсіўнае значэнне, паколькі абгрунтавалі права мастацтва быць самім сабой. Новыя канцэпцыі мыслення ламалі стэрэатыпы: змагаючыся за права на родную нацыянальную культуру, роднае слова, яны ў той жа час вызвалілі творцаў ад догмаў, папярэдніх канонаў ва ўсіх сферах інтэлектуальнага быцця, у тым ліку і ў тэхніцы мастацкай творчасці...

Гартаючы старонкі выдання В. Ластоўскага «Выбраныя творы» (1997), пераконваемся, што беларускі адраджэнец асабліваю ўвагу праяўляў да ўкраінскай праблематыкі ў шырокім сэнсе. Гэта, у прыватнасці, засведчана яго нататкамі пра паездку ў Кіеў на развітанне з Сяргеем Палуянам, заўвагамі пра выданне «Киевская старина», гісторыю ўкраінскіх друкарняў, згадкамі пра ўкраінскіх пісьменнікаў М. Крапіўніцкага, В. Стафаніка і інш.

Асобна варта вылучыць у гэтым кірунку пытанне ўзаемаадносін беларуса Вацлава Ластоўскага і ўкраінца Мікіты Шапавала (1882–1932). Калі біяграфія Ластоўскага «нашаніўскага перыяду» больш-менш паддаецца рэканструкцыі, то 20-я гг. XX ст. у летапісе яго жыцця і творчасці пазначаны па-ранейшаму «цям’янымі плямамі». Так, Я. Янушкевіч адзначае, што,

¹ Мушыньскі М. І. Крытыка і літаратуразнаўства // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т. 1. С. 76.

паводле слоў самога В. Ластоўскага, вучоны ў 1926 г. быў абраны «членам-карэспандэнтам Украінскай акадэміі грамадзнаўства». Даследчык не дае ні тлумачэнняў, ні спасылкаў на прапанаваную інфармацыю, аднак можна з упэўненасцю сцвярджаць, што за гэтым фактам біяграфіі Ластоўскага прыхаваны яго трывалыя кантакты з Шапавалам.

Асабістае знаёмства гэтых двух знакамітых дзеячаў нацыянальных культур адбылося яшчэ ў 1910 г. Мікіта Шапавал – ён жа паэт Мікіта Срыблянскі – выступаў разам з Ластоўскім на пахаванні Сяргея Палуяна, прачытаў над магілай сябра свой развітальны верш. Пазней Ластоўскі змясціў гэты верш на старонках «Нашай Нівы». Працяг кантактаў рэалізоўваўся пры творчых здзяйсненнях: Ластоўскі – сакратар выдання «Наша Ніва», загадчык першай беларускай кнігарні ў Вільні, Шапавал – сурэдактар выдання «Украінска хата». Паказальна наступнае: і Ластоўскі, і Шапавал як пісьменнікі і выдаўцы займалі адметную эстэтычную пазіцыю, што было расцэнена іх апанентамі як «адрыў ад рэвалюцыйна-дэмакратычнай барацьбы». Аднак гісторыя расстаўляе ўсё на свае месцы. Далейшы шлях і В. Ластоўскага, і М. Шапавала – не толькі літаратура, але і актыўная грамадска-палітычная дзейнасць. Відавочна, што і на гэтым шляху яны аказаліся аднадумцамі. Прынамсі той факт, што імя Ластоўскага ўпісваецца ў кантэкст дзейнасці ўкраінскай эміграцыі ў Празе, сведчыць пра трывалую ўвагу колішняга «нашаніўца» да ўкраінскага пытання. Украінская гаспадарчая акадэмія была арганізавана ў Празе ў 1922 г. Украінскім эміграцыйным народным камітэтам, які ўзначальваў менавіта Мікіта Шапавал.

І яшчэ адна паралель. У сучасным украінскім друку пра Шапавала пішуць як пра харызматычнага лідара ўкраінскіх эсэраў. У Ластоўскага адносіны з партыяй эсэраў, як прынята лічыць, мелі сваю дыяграму: ад актыўнага членства да выхаду з яе складу. Украінскія навукоўцы, знаёмычы сучаснае грамадства з роздумамі эмігранта Шапавала пра статус Украіны і Беларусі ў складзе Савецкага Саюза, прыводзяць наступнае яго выказванне: «Замест дыктатуры ў СССР павінна прыйсці міжнародная дэмакратыя, адбыцца ўраўненне ў правах народаў, выявіцца іх новы статус, новыя іх узаемадачынненні, на падставе новых норм павінны здзейсніцца і новыя формы інтэграванасці, інтэграванасці новых і незалежных грамадска-палітычных фарміраванняў»².

Звернем увагу на супадзенне месца і часу: выданне Шапавала ўбачыла свет у тым жа 1926 г., у той жа Празе, калі і дзе Ластоўскага абралі чле-

¹ Янушкевіч Я. Я. Пазнач. твор. С. 427. (Назва арганізацыі памылковая. Патрэбна: Украінская гаспадарчая акадэмія.)

² Шаповал М. Більшовизм і Украіна. Прага, 1926. С. 56.

нам-карэспандэнтам Украінскай гаспадарчай акадэміі. Якую пазіцыю ў гэты час займаў Ластоўскі, можам толькі здагадацца. У 1927 г. ён прыняў прапанову ўрада савецкай Беларусі і пераехаў з Каўнаса ў Мінск. Падобна, што меркаванні грамадскага дзеяча Мікіты Шапавала Ластоўскі ўспрыняў як рэальную перспектыву бліжэйшага часу...

Сталася так, што змены палітычнага клімату ў СССР у канцы 1920-х – 1930-я гг. спрычыніліся да трагічных падзей як ва Украіне, так і ў Беларусі. Імёны многіх знакамітых дзеячаў нацыянальных культур апынуліся на доўгія дзесяцігоддзі пад забаронай. Сёння ідэалагічнае табу афіцыйна знята з дзейнасці і В. Ластоўскага, і М. Шапавала. Аднак увывразніць для сучаснікаў творчыя воблікі гэтых заслужаных перад нашымі народамі людзей – задача не з простых. Яшчэ ў 1994 г. Г. Кісялёў у артыкуле «Вацлаў Ластоўскі», змешчаным у біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі», заўважаў: «Далёка не ўсе творы пісьменніка апублікаваныя. Творчая спадчына В. Ластоўскага яшчэ чакае аб'ектыўнай усебаковай ацэнкі»¹. Тыя ж меркаванні можна выказаць і адносна ўкраінскага калегі Ластоўскага Мікіты Шапавала. За мяжой, найперш у Чэхіі, існуе вялікі архіў Шапавала, матэрыялы якога вельмі каштоўныя, захавалася яго перапіска з выдатнымі дзеячамі часу. І цалкам верагодна, што не толькі перад украінскімі, але і перад беларускімі даследчыкамі з часам могуць адкрыцца цікавыя гістарычныя крыніцы...

Вацлаў Ластоўскі праз усё жыццё меў цесныя кантакты з украінскай творчай элітай. Гэта акалічнасць шмат у чым спрыяла фарміраванню яго і як грамадзяніна, і як творчай асобы. Украінскі кантэкст жыццёвага і творчага шляху В. Ластоўскага робіць больш выразнай постаць беларускага адраджэнца, напаўняе большай змястоўнасцю гісторыю беларуска-ўкраінскага літаратурна-культурнага ўзаемадачыннення. На доказ гэтага працуюць і ўжо вядомыя факты, і ўскосныя даныя, а таксама гіпатэтычныя меркаванні, падставы для якіх знаходзім ужо цяпер, але канчатковае і поўнае іх высвятленне – задача будучыні.

¹ Кісялёў Г. Вацлаў Ластоўскі // Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік. Т. 4. С. 17.